

CHARACTERISTICS OF TURKISH AND MACEDONIAN PROVERBS

Marija Leontik

Goce Delcev University-Stip, Republic of Macedonia marija.leontik@ugd.edu.mk

Abstract: Proverbs include both the material and the spiritual specifics of a particular culture of a society and reflect the experience accumulated over many centuries. Proverbs have shown that both close and distant societies of the world do have much in common. Individuals of different societies gain the same or similar experiences during their development and transfer them to future generations. There are instances where one can find common ideas and wisdom in the proverbs of distant societies. Thus, proverbs become national and universal at the same time. In this study, I shall discuss the common features of the Turkish and Macedonian proverbs.

Keywords: proverb, experience, culture.

TÜRKÇE VE MAKEDONCA ATASÖZLERİNİN ÖZELLİKLERİ

Mariya Leontik

Gotse Delçev Üniversitesi-Ştip, Makedonya Cumhuriyeti marija.leontik@ugd.edu.mk

Özet: Atasözleri bir toplumun maddi ve manevi kültürünü içerir ve yüzyıllarca biriken deneyimi yansıtır. Bu en çok atasözlerinin kavram özelliklerine ve verdiklere nasihatlere baktığımızda belli olur. Bir toplumun atasözleri yakın bir toplumun atasözleri ile yakınlık göstermesi bize çok doğal gelir fakat uzak bir toplum ve kültürle benzerlik göstermesi bizi şaşırtır. Bunun da sebebi vardır. Farklı toplumların bireyleri gelişmek sürecinde aynı veya benzer tecrübelerle ulaşır ve onları gelecek nesillere aktarır. Bundan dolayı uzak toplumların atasözlerinde ortak fikir ve hikmet bulmak mümkündür. Böylece atasözleri aynı zamanda ulusal ve evrensel oluyor. Bu bildiride Türkçe ve Makedonca atasözlerinin ortak özelliklerini işleyeceğiz.

Anahtar kelimeler: atasözü, deneyim, kültür.

1. GİRİŞ

Atasözleri sözlü gelenek içinde bir toplumun maddi ve manevi kültürünü içerir ve yüzyıllarca biriken deneyimi yansıtır. Onlar, çok eski zamanlarda biriken deneyimi kısa, özlü ve etkili sözlerle ifade ederek gelecek kuşaklara aktarmak için toplumun bir ihtiyacı olarak meydana gelir. Atasözleri kimin tarafından söylendikleri belli olmadığı için anonim sözlü halk edebiyatı ürünleridir. Çok eski zamanlarda kuşkusuz bir atasözünün ilk taslağını yetenekli ve tecrübeli bir kişi yaratmıştır. Zamanla birçok kişi onun üzerinde değişimler yapmış. Böylece atasözü en çok beğenilen bir şekle varmış, bir kişinin eseri olmaktan çıkıp halkın, toplumun malı olmuştur. Her toplumda ve her dilde halk hikmetini yansıtan atasözleri vardır.

Atasözleri aynı zamanda hem millî hem de dünya mirasıdır. Bir milletin atasözleri bir yandan bir halkın tutumunu ifade eder, diğer taraftan ise ortak dünya düşüncesinin gelişimini yansıtır. Dünyada bulunan birçok farklı ulusta aynı anlamı taşıyan atasözleri vardır. Bundan dolayı Jerzy Gluski'ye göre (aktaran M. Yurtbaşı, 1993: 1): “Kıyaslamalı paremioloji dünyadaki ulusların ayrı özelliklerden çok ortak özellikleri olduğunu gösterir ve onların aslında farklı şartlarda veya farklı siyasi ve ekonomi sistemlerinde gelişen büyük bir aile olduğunu ifade eder. Dünya atasözlerinin kıyaslamalı çalışmaları ulusların daha iyi anlaşabilmesi ve uzlaşabilmesi için etken olabilir”.

Türk ve Makedon dilindeki atasözleri asırlarca oluşmuştur. Başlangıçta atasözlerinin sayısı azmış fakat toplumun gelişmesiyle artmış. Doğal olarak Türkçe ve Makedonca atasözleri, ulusal özellikler, Balkanlarda ve dünya çapında görünen özellikler içermektedir. Ör.

Türkçe: Aşığın gözü kördür. (Ö.A.A.)

Makedonca: Љубовта е слепа. (B.V.)

İngilizce: Love is blind. (M.Y.)

2. TÜRKÇE VE MAKEDONCA ATASÖZLERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Türk ve Makedon dili atasözleriyle zengin dillerdir. Türkçe ve Makedonca atasözlerinin genel ortak özellikleri şunlardır:

a) Türkçe ve Makedonca atasözleri anonim sözlü halk edebiyatı ürünleridir (vecizeler de kısa, özlü ve etkileyici sözlerdir ama onlar anonim değil, onları söyleyen kimse adla bilinir).

Türkçe: Dikensiz gül olmaz. (bu atasözüdür) (Ö.A.A.)

Makedonca: Нема роза без трнчиња. (bu atasözüdür) (B.V.)

Türkçe: Gülün dostu dikendir. (bu vecizedir) (Mevlâna)

Makedonca: Пријател на розата е трнот. (ова е афоризам) (Мевљана)

b) Halkın uzun gözlemini ve deneyimini gelecek kuşaklara aktarmak için oluşmuştur.

Türkçe: Sütten ağzı yanan, yoğurdu üfleterek yer. (Ö.A.A.)

Makedonca: Кој се попарил со млеко, дува и на матеница. (B.V.)

c) Genel yargı, kural, ahlâk dersi ve öğüt ifade ederler.

Türkçe: Bir koltukta iki karpuz taşınmaz. (Ö.A.A.)

Makedonca: Две лубеници под една мишка не се носат. (B.V.)

ç) Kısa, özlü, etkileyici ve akılda kolay tutulan sözlerdir (az kelimeyle çok şey etkileyici bir biçimde anlatılır).

Türkçe: Evdeki hesap çarşıya (pazara) uymaz. (Ö.A.A.)

Makedonca: Домашниот есап не излегува на пазар. (B.V.)

d) Kalıplaşmış sözlerdir (kelimeleri ve söz dizimi bozulmaz, herhangi bir değişikliğe uğramazlar).

Türkçe: Her kuşun eti yenmez. (Ö.A.A.)

Makedonca: Сè што лета не се јаде. (B.V.)

e) Her atasözü bir cümledir.

Türkçe: Can çıkmadan huy çıkmaz.

Makedonca: Душата ќе му излезе, на инаетот ќе си остане.

3. TÜRKÇE VE MAKEDONCA ATASÖZLERİNİN BİÇİM ÖZELLİKLERİ

Atasözlerinin biçim bakımından belirli özellikleri vardır. Türkçe ve Makedonca atasözlerinin genel ortak özellikleri şunlardır:

a) Atasözleri kalıplaşmış söz öbeğidir. Atasözlerindeki kelimeler zamanla klişe durumuna gelmiş. Bir atasözündeki kelimeler değiştirilmez. Belirli bir kelimenin yerine eşanlamlı veya yakın anlamlı kelime kullansa da belli kalıp bozulur ve artık atasözü sayılmaz. Ör.

Türkçe: Sarımsak yemeden ağız kokmaz. (N.A.)

Makedonca: Ни лук јал, ни лук мирисал. (B.V.)

“Sarımsak yemeden ağız kokmaz. / Ни лук јал, ни лук мирисал.” atasözlerini “Soğan yemeden ağız kokmaz. / Ни кромид јал, ни кромид мирисал.” şeklinde söylenemez çünkü *sarımsak* / *лук* kelimeleri yerine *soğan* / *кромид* kelimeleri kullanmak doğru değildir.

Bir atasözündeki kelimelerin sırası, yani sözdiziminin biçimi bozulmaz. Ör.

Türkçe: Kadın kısmının saçı uzun olur, aklı kısa. (N.A.)

Makedonca: Жената е долгокоса, а краткоумна. (B.V.)

“Kadın kısmının saçı uzun olur, aklı kısa. / Жената е долгокоса, а краткоумна.” atasözlerini “Kadın kısmının aklı kısa, saçı uzun olur. / Жената е краткоумна, а долгокоса.” şeklinde anlam değişmese de söylenemez çünkü atasözleri diye anılmaz.

b) Kimi atasözlerinin birkaç kalıbı vardır. Bu kalıplardan her biri ayrı atasözü olarak sayılır. Ör.

Türkçe: Damlaya damlaya göl olur. (Ö.A.A.)

Damlaya damlaya sel olur. (Ö.A.A.)

Makedonca: Капка по капка гол станува. (B.V.)

Капка по капка – море станува. (B.V.)

Капка по капка реки се прават. (B.V.)

Капка по капка – вирче. (B.V.)

Капка по капка вир станува. (B.V.)

Капка по капка вир се вири. (B.V.)

Капка капе, вир се вири. (B.V.)

Капка по капка вир се збира. (B.V.)

c) Atasözleri genellikle kısadır. En kısa atasözleri birkaç kelimedenden oluşan basit cümlelerdir. Ör.

Türkçe: Vakit nakittir. (Ö.A.A.)

Makedonca: Времето е пари. (B.V.)

Kısalar dışında farklı uzunlukta olan sıralı ve birleşik cümlelerden oluşan atasözleri de vardır. Ör.

Türkçe: Su uyur, düşman uyumaz. (Ö.A.A.)

Makedonca: Водата спие, душманот не спие. (B.V.)

4. TÜRKÇE VE MAKEDONCA ATASÖZLERİNDE GENEL KAVRAMLAR

Atasözleri, uzun bir gözlem ve deneyimin sonucu olarak oluştuklarından dolayı Türkçe ve Makedonca atasözlerinde ortak kavramlar mevcuttur. Türkçe ve Makedonca atasözlerinde genel kavramlar günlük hayatta en çok karşılaşılan birey, aile, çevre ve toplum hayatı, iş, doğa, inanç ve gelenek ile ilgilidir. Halk genellikle kolay anlaşılabilir somut kavramları işlemiş (insan, aile, komşu, arkadaş, düşman, toplum, iş, ekonomi, doğa, hayvan); anlaşılması zor olan soyut kavramlara az yer vermiştir (kişisel değerler, ahlak dersi, inanışlar).

Türkçe ve Makedonca atasözleri genel olarak şöyle sınıflandırılabilir:

a) İnsan kişiliği ile ilgili kavramları içeren atasözleri (sağlık, düşünce, merak, istek, gönül, güç, güçsüzlük, güven, sabır, umut, güzellik, sevecenlik, huy, neşelik, mutluluk, keder, kendini beğenme, tutku, utanç, inat, nankörlük, kurnazlık, üzüntü, korku, öfke, nefret, öç, kusur, umursamazlık, oburluk, mantıksızlık, pişmanlık):

Türkçe: Ağaç yaş iken eğilir. (Ö.A.A.)

Makedonca: Дрвото се витка дури е младо. (B.V.)

b) Aile ile ilgili kavramları içeren atasözleri (ev, düğün, evlilik, kız, kadın, gelin, anne, erkek, oğlan, koca, baba, evlat, oğul, çocuk, kardeş, akraba, misafir):

Türkçe: Ayıpsız yâr arayan, yârsız kalır. (Ö.A.A.)

Makedonca: Кој бара жена без кусур, без жена ќе остане. (B.V.)

c) Komşu ile ilgili kavramları içeren atasözleri:

Türkçe: Ev alma, komşu al. (Ö.A.A.)

Makedonca: Не купувај куќа, туку комшија. (B.V.)

ç) Arkadaş ve dost ile ilgili kavramları içeren atasözleri:

Türkçe: Arkadaşını söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim. (Ö.A.A.)

Makedonca: Кажи ми со какви се дружиш, ќе ти кажам каков си. (B.V.)

d) Düşman ile ilgili kavramları içeren atasözleri:

Türkçe: Akıllı düşman akılsız dosttan iyidir. (Ö.A.A.)

Makedonca: Поарно еден умен душман да имаш, одошто сто пријатели будали. (B.V.)

e) Olumlu ve olumsuz özellikler ve durumlar ile ilgili kavramları içeren atasözleri (akıllılık, azim, kararlılık, dayanıklılık, hırs, dürüstlük, alçak gönüllülük, azla yetinme, ölçülülük, fayda, başıslama, bağlılık, layık olma, aşk, büyüklük, cömertlik, övme, söz verme, alışkanlık, fırsat, olasılık, başlangıç, görme, gizlilik, acelecilik, erken davranma, sonuç, açlık, açgözlülük, ayartma, bela, bencillik, ikiyüzlülük, çekememezlik, erteleme, geç kalma, tehlike, dedikodu, sıkıntı, acı çekme, dert, şüphe, kıskançlık, yalan, aldatma, aşağılama, kavga, kötülük, benzerlik, bozulma, tembellik, cimrilik, sahip olma):

Türkçe: Zorla güzellik olmaz. (Ö.A.A.)

Makedonca: Со сила нема убавина. / Со сила убавина не бива. (B.V.)

f) Kişisel değer ile ilgili kavramları içeren atasözleri (gurur, şeref, sabır, iyilik, özveri, yüreklilik, iyimserlik, vicdan, minnettarlık, sorumluluk, tecrübe):

Türkçe: İyilik eden iyilik bulur. (Ö.A.A.)

Makedonca: Добро со добро се враќа. / Добрина за добрина. (B.V.)

g) Görgü kuralları ile ilgili kavramları içeren atasözleri:

Türkçe: Eğri otur, doğru söyle. (Ö.A.A.)

Makedonca: Криво седи, право збори. (B.V.)

ğ) Sosyal konular ile ilgili kavramları içeren atasözleri (hayat, doğmak, hastalık, ölüm, yaş, uyku, terbiye, değer, örnek, çalışmak, başarı, ün, dil, bilgi, cehalet, eğitim, yazı, gerçek, haber, konuşma, senli benlilik, uyum, yalnızlık, yardım, eleştiri, suskunluk, farklılık, seçme, bayram, gezi, giyim-kuşam, görünüş, yemek, içki, kumar, ödünç alma, ödünç verme, yokluk, yoksulluk, yerme, zenginlik, öğüt, atasözü):

Türkçe: Büyük balık küçük balığı yer (yutar). (Ö.A.A.)

Makedonca: Големата риба ја голта (ја јаде) малечката. (B.V.)

h) Toplumsal konular ile ilgili kavramları içeren atasözleri (devlet, adalet, eşitlik, özgürlük, barış, emniyet, değişim, deneme, beklenti, isteme, dava, suç, zulüm, boyun eğme, felaket, meslekler, iş, çalışkanlık, yetki, tembellik, temizlik):

Türkçe: Ağlamayan çocuğa meme vermezler. (Ö.A.A.)

Makedonca: Дури не заплаче детето, мајка му не му дава да цица. (B.V.)

i) Ekonomik kavramları içeren atasözleri (harcama, kazanç, tutumluluk, hesap, ödeme, ticaret):

Türkçe: Ak akçe kara gün içindir. (Ö.A.A.)

Makedonca: Бели пари за црни дни. (B.V.)

i) Doğa ve doğa olayları ile ilgili kavramları içeren atasözleri (dünya, iklim, hava, zaman, kış, yaz, bahar, gün, güneş, dağ, kaya, deniz, göl, dere, rüzgar, yağmur):

Türkçe: Rüzgâr esmeyince yaprak oynamaz. (Ö.A.A.)

Makedonca: Додека не дувне ветерот, лисјата не треперат. (B.V.)

j) Hayvanlar ile ilgili kavramları içeren alegorik atasözleri (at, arı, arslan, ayı, balık, baykuş, bülbül, dana, deve, domuz, eşek, fare, fil, horoz, inek, karga, karınca, kartal, katır, keçi, kedi, kırlangıç, köpek, kurt, kuzgun, kuzu, koyun, köpek, maun, oğlak, öküz, ördek, serçe, sıçan, sinek, tavuk, tavşan, teke, tilki):

Türkçe: Aç ayı oynamaz. (Ö.A.A.)

Makedonca: Гладна мечка оро не игра. (B.V.)

k) Gelenekler ile ilgili kavramları içeren atasözleri:

Türkçe: Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla. (N.A.)

Makedonca: Говорам ти, ќерко, досети се, снао! (B.V.)

l) Ahlak dersi ve öğüt ile ilgili kavramları içeren atasözleri:

Türkçe: Bugünkü işini yarına bırakma. (Ö.A.A.)

Makedonca: Денешната работа не ја оставај за утре. (B.V.)

m) İnanışlar ile ilgili kavramları içeren atasözleri (din, allah, allah yardımı, dua, alın yazısı, talih, çare, öngörü, şeytan):

Türkçe: Ev alanla evlenene Allah yardım eder. (Ö.A.A.)

Makedonca: Кога купуваш куќа и Господ помага. (B.V.)

Türkçe ve Makedonca atasözleri genel kavram bakımından on altı gruba sınıflandırılabilir. Bu genel kavramların içinde birçok alt kavram da bulunmaktadır.

5. TÜRKÇE VE MAKEDONCA ATASÖZLERİNDE DİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

Atasözlerinin dil ve üslup bakımından belirli özellikleri vardır. Türkçe ve Makedonca atasözlerinin genel ortak özellikleri şunlardır:

a) Kelime kadrosu belirlidir. Türk ve Makedon halkı, Türkçe ve Makedonca atasözlerindeki genel kavramları ifade etmek için kelime seçimine büyük önem vermiş. Halk en çok isimleri ve fiilleri kullanmış; diğer kelime türlerine (sıfat, zarf, bağlaç) daha az yer vermiştir. Böylece halk anlatımı yalın, anlaşılır ve etkiliyiçi kılmış, bilgiyi de en kısa ve en kolay biçimde gelecek neseillere aktarmıştır.

Türkçe atasözlerinde de Makedonca atasözlerinde de yabancı kökenli kelimeler kültür değişmeleri sonucu olarak bulunmaktadır. Türkçe ve Makedonca atasözlerinde alıntı kelimeler ustaca kullanılmıştır.

Türkçe: Dayak cennetten çıkmıştır. (Ö.A.A.) (*cennet* Arapça kökenli kelimedir)

Makedonca: Котекот од рајот излегол. (B.V.) (*kötek* Farsça kökenli kelimedir fakat Türkçenin aracılığıyla Makedoncaya girmiştir)

b) Çoğunda kelimeler tekrarlanır:

Türkçe: Haram gelen haram gider. (N.A.)

Makedonca: Арам дојде, арам појде. (B.V.)

c) Çoğunda mecazi anlam var ama mecazi olmayan atasözleri de vardır.

Türkçe: Kurunun yanında yaş da yanar. (Ö.A.A.) (mecazlı atasözü)

Makedonca: Покрај сувото гори и сировото. (B.V.) (mecazlı atasözü)

Türkçe: Soran yanılmamış. (Ö.A.A.) (mecazsız atasözü)

Makedonca: Кој прашува, тој не грешава. (B.V.) (mecazsız atasözü)

ç) Çoğunda kafiye veya yarım kafiye var. Bunlar atasözlerini ahenkli ve etkiliyiçi kılar.

Türkçe: Tencere yuvarlanmış, kapağını bulmuş. (N.A.)

Makedonca: Се стркалало грнчето, си го нашло капачето. (B.V.)

6. SONUÇ

Atasözleri anonim sözlü halk edebiyatı ürünleridir. Onlar aynı zamanda hem evrensel hem de ulusal özellikler içermektedir.

Türk ve Makedon dili atasözleriyle zengin dillerdir. Türkçe ve Makedonca atasözleri, halkın uzun gözlemini ve deneyimini gelecek kuşaklara ahlâk dersi ve öğüt olarak aktarmak için oluşan kısa, özlü, etkileyici kalıplaşmış anonim halk edebiyatı ürünleridir. Onların biçim, genel kavram, dil ve üslup bakımından ortak özellikleri vardır.

Türkçe ve Makedonca atasözleri biçim bakımından kalıplaşmış ve genellikle kısa söz öbekleridir.

Türkçe ve Makedonca atasözleri genel kavram bakımından şu on altı gruba sınıflandırılabilir: insan kişiliği ile ilgili kavramları içeren atasözleri; aile ile ilgili kavramları içeren atasözleri; komşu ile ilgili kavramları içeren atasözleri; arkadaş ve dost ile ilgili kavramları içeren atasözleri; düşman ile ilgili kavramları içeren atasözleri; olumlu ve olumsuz özellikler ve durumlar ile ilgili kavramları içeren atasözleri; kişisel değer ile ilgili kavramları içeren atasözleri; görgü kuralları ile ilgili kavramları içeren atasözleri; sosyal konular ile ilgili kavramları içeren atasözleri; toplumsal konular ile ilgili kavramları içeren atasözleri; ekonomik kavramları içeren atasözleri; doğa ve doğa olayları ile ilgili kavramları içeren atasözleri; hayvanlar ile ilgili kavramları içeren alegorik atasözleri; gelenekler ile ilgili kavramları içeren atasözleri; ahlak dersi ve öğüt ile ilgili kavramları içeren atasözleri; inanışlar ile ilgili kavramları içeren atasözleri.

Türkçe ve Makedonca atasözleri dil ve üslup bakımından da benzerdir. İki dilin atasözlerinde kelime kadrosu belirlidir, kelimeler tekrarlanır, çoğunda mecazi anlam, kafiye veya yarım kafiye vardır.

Bütün bu özelliklerle, Ömer Asım Aksoy'un dediği gibi "Atasözleri, ulusların zekâlarındaki keskinliği, hayallerindeki genişliği, duygularındaki inceliği belirten en değerli örneklerdir." (Ömer Asım Aksoy, 1988: 27) Türk ve Makedon halkı bugün de günlük konuşmada atasözlerini seve seve kullanır ve gelecek kuşaklara onları sözlü olarak aktarır. Bilim adamları, atasözlerini toplayıp işler, yayın evleri atasözleri sözlükleri yayınlar ve gelecek kuşaklara onları yazılı miras olarak bırakır.

KISALTMALAR

Ö.A.A.	= Ömer Asım Aksoy
N.A.	= Nurettin Albayrak
M.Y.	= Metin Yurtbaşı
B.V.	= Bone Veliçkovski

KAYNAKÇA

- [1] Aksoy, Asım Ömer. (1988). *Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- [2] Albayrak, Nurettin. (2009). *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- [3] Yurtbaşı, Metin. (1993). *A dictionary of Turkish proverbs*. Ankara: Turkish Daily News.
- [4] Ариф, Сена. (1994). *Македонски народни пословици и поговорки од турско потекло во записите на Марко Цепенков* (необјавена магистерска теза). Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Филолошки факултет.
- [5] Величковски, Боне. (2001). *Сид без малечки камчиња не стои*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.
- [6] Величковски, Боне. (2002). *Македонско-англиски и англиско-македонски пословични паралели*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.
- [7] Величковски, Боне. (2009). *Македонски пословици и поговорки*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.
- [8] Пиличкова, Севим. (1987). *Прилог кон проучувањето на народните пословици кај Турците од СР Македонија*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.

